

УДК 947.7:008

Кримський С.Б.

ДЕЯКІ УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

На вищих щаблях національного розвитку актуалізуються універсали культури. Це означає не зведення національного до загальнолюдського, а набуття етносом значення національної іпостасі людства, збагачення національних архетипів їх власними універсальними компонентами. Саме таку функцію універсалій набувають в українській культурі архетипи софійності, антропоцентризму, етичної цінності особистості, концепція духовного розуму та героїко-стоїтичний варіант барокової свідомості.

Національне відродження, що його зараз переживає Україна, як і багато інших держав сучасного світу, не зводиться до простої реставрації культурних надбань попередніх епох. Воно потребує особливого бачення історії не як згадки про минуле, а як подвигу пробудження того, що не минає, має наскрізне, універсальне буття для нації, а тому і для всього людства. Нація на відміну від етносу, який може вести і ізольоване існування, характеризується саме виходом народу на арену світової історії, знайденням свого досвіду творення загальнозначущого, здатністю збудження універсуму культури імпульсами власної енергії та долі.

Знаменно, що саме національне самовизначення українського народу у драматичному XVII ст. заострило інтерес суспільства до універсальних основ європейської цивілізації - античності, християнства та просвітництва. В цю добу веління часу виявляється не тільки у посиленні збройної та політичної боротьби за національну незалежність, а й у тому, що засновується Києво-Могилянська колегія та інші освітні заклади, починається використання загальноєвропейських програм освіти, обстоюються гуманістичні цінності латини як міжнародної мови культури, збільшується плем'я вагантів, блукаючих світом студентів, утворюється та "республіка духу" вчених Європи, про яку писав Г.Сковорода. Під час зростаючого протиборства католицизму і протестантизму, коли на Заході піднімається хвиля контрреформації, П.Могила проголошує ідеї екуменізму, християнської єдності усього культурного світу, формулює концепцію син-

тезу східнослов'янських та західноєвропейських культур.

Засвоєння загальнолюдських цінностей характеризує магістраль національного розвитку. Мається на увазі не зведення національного до універсального, а набуття етносом значення національної іпостасі людства, розкриття національних архетипів в контексті їх універсальних компонентів. У цьому відношенні універсали становлять зворотний бік збагачення архетипів національних культур. Отже, кульмінація національних проблем викликає люмінацію універсальних цінностей.

В такій же самій залежності перебувають висота національних звершень української культури XIX ст. та широта універсальних проблем, що була ними викликана. Так, Т.Шевченко, розкриваючи художніми засобами психологічні та історичні риси національної особистості українського народу, виробляє естетичний ідеал ідеальної людини, яку вбачає чи то в образі Христа, чи то в алегорії "неньки України". Тому з геніальними поемами "Кобзаря", що піднесли українську духовність до висот загальнолюдських надбань, природно сполучаються вірші на теми біблійних псалмів.

В іншій сфері, але за тією ж логікою національної та універсальної орієнтації творчості, товариш Т.Шевченка по Кирило-Мефодієвському братству М.Гулак приділяє увагу і регіональним проблемам генези демократичної самосвідомості слов'ян, і загальнометодологічним питанням природознавства. Аналізуючи природничо-наукові універсали! геомет-

ричної моделі Всесвіту, він робить відкриття, що вводять українського вченого у коло попередників наукової революції ХХ століття. Написана М.Гулаком монографія "Опыт геометрии о четырех измерениях" стала піонерською в Європі після праць Б.Рімана, присвячених обґрунтуванню питань багатовимірної геометрії. Засоби цієї геометрії виявилися важливою ланкою підготовки загальної теорії відносності А.Ейнштейна.

Обертони універсального були притаманні українській культурі вже внаслідок тієї долі кордонної цивілізації, яку здійснювала Київська Русь на березі великого "степового океану". Хвилям кочових набігів цієї степової стихії, що охоплювала два континенти, можна було протистояти не тільки матеріально, а й духовно. "Хаосу", "безодні", "темряві зовнішній" ворожого Поля Київська Русь знайшла альтернативу у "розумній ойкумені" міста як софійного начала.

Концепція софійності світу, тобто пошуку розумного начала не тільки в інтелекті, а й в предметному бутті, що повинно було розкриватись як книга мудрості, як "радісне художество" осмисленої життєдіяльності, була розроблена античною цивілізацією. В Х ст. вона була підхоплена у переробленому вигляді Київською Руссю, що почала виробляти новий, греко-слов'янський тип європейської культури. Протягом середньовіччя Київ виступає транслятором античної традиції у Східній Європі.

В повоєнні роки ХХ ст. в соборі Софії Київської в апсиді бокового вівтаря, присвяченого святому Георгію, під шаром фарби виявили намальований бюст Аполлона, що, мабуть, використовувався як модель для зображення християнського мученика. Це, либонь, найвиразніше за наочністю свідомство прямого переходу від античної до середньовічної цивілізації, культурним репрезентантом якого в Україні і стала Київська Софія.

Ідейно-художня концепція Софії Київської унікальна за поєднанням античних та християнських ідей. Тема софійності сполучається у ній через філософами неоплатонізму з ідеєю "онтологічного оптимізму" та апокатастасису - благосного повернення людства до благоданної чистоти ще за земне життя. В розписах Софії відсутні обов'язкові для християнського храму сцени Страшного Су-

ду, апокаліптичні образи, картини смерті - "Покладання у труну", "Оплакування", "Успіння" тощо. На передній план висунуто сцену Євхаристії, причащення хлібом та вином, що символізувало перетворення плотського у духовне, а в більш широкому плані - спокутування плоті, її очищення та сходження до надчуттєвого першообразу. Напружений конфлікт інтелекту та тіла, що конче драматизував увесь лад західноєвропейської духовності, у православ'ї знімається концепцією "обоження плоті" чи так званої "чесної плоті". Цій плоті в українському менталітетові протиставляється не інтелект, а "духовний розум" (свого роду інтеграл душі, думки та символів буття), що, за характеристикою Ісаїя Копинського, веде до Бога. Широка філософська розробка ідеї "чесної плоті" та "духовного розуму" діячами колегій та братств середньовічної України помітно збагатила загальнолюдські християнські цінності.

Відомий англійський мислитель нашого часу А.Уайтхет вважав, що розвиток цивілізації визначається не тільки трійцею Істина - Добро - Краса, а й енергією історичної пригоди, яка долає метафізичну відстань між світом мрій та реальністю. Тому про античність свідчать не тільки Платон та Арістотель, а й мандрівки Одиссея; про новоевропейську цивілізацію - люди магелланового родоводу, що здійснювали великі географічні відкриття; про історичну місію української цивілізації - козаки, степові лицарі високої героїчної авантюри (якщо під нею розуміти здатність долати одноманітність подій буденності, спрагу героїчної дії). В українському козацтві знаходить віртуозний вираз і національна вдача, і історична місія захисту південноєвропейських кордонів християнського світу.

У видатних європейських митців - Вольтера, Гюго, Байрона, Словацького є поеми, присвячені постаті Мазепи. Існує навіть симфонічна поема Ф.Ліста на цю ж тему. В них центральне місце займає епізод скаженої скачки дикого коня, до спини якого прив'язано майбутнього гетьмана. За любовні витівки він віддається супротивникам на волю випадку та долі... Неосяжний степ, гуркіт копит, дикий кінь та героїчна особа, що готова протистояти всім примхам і несподіванкам вируючого життя - такою уявлялась роман-

тикам символіка історичної пригоди в стародавній Україні.

Проте, мабуть, більш адекватно символіка пригоди відобразилася в українському бароко, з його духом неспокою та напруги, доланням меж повсякденності та зображенням сили, доведеної до вищої кульмінації дії, з його авантюрою кривої лінії в архітектурі і патетикою зіставлення життя і смерті у поезії.

Дмитро Чижевський довів, що бароко в Україні виступає як стиль цілої історичної епохи, котрий відбиває тип особи, тип культури та своєрідний філософський спосіб мислення. Тому воно і виявилось спроможним дати відповіді на загальнозначущі питання, поставлені розвитком західноєвропейського бароко. Відповідно національним варіантом цього загальноєвропейського художнього напрямку можна поряд з віртуозністю італійського бароко, драматизмом іспанського, містицизмом німецького, романтизмом французького та метафізичністю англійського вважати героїко-стоїтичний дух українського бароко. Феномен трагедійності у складі барокової свідомості не затьмарив стоїтичного ствердження буття в українському менталітеті.

Одним із свідчень цієї соверідності духовного внеску України в культуру епохи бароко є ідейно-філософське переосмислення того "космічного песимізму", що був викликаний драматичною ситуацією втрати людиною центрального становища у Всесвіті після обґрунтування в XVII ст. копернікіанської картини світу. Орієнтири надії у розв'язанні цієї "світової драми" епохи бароко були задані в творчості одного з його прихильників в Україні - Григорія Сковороди. Адже з погляду його концепції трьох світів, якщо людина перестала бути центром великого, астрономічного світу, то її саму можна розглядати як окремий світ або центр особливого символічного світопорядку.

На противагу відомої з часів античності оцінки людини як мікросвіту, що є аналогом макросвіту, тут йшлося про "внутрішню людину", яка через своє серце уособлює Бога та притаманне йому специфічне існування через свого роду "абетку світу", що є заданою Біблією. Відтак, символічний лад культури бароко набув онтологічного трактування на шляхах нової реконструкції універсальної для християнства теми антропоцентризму. І це не випадково. Бо антропоцентризм та пов'язана з

ним ідея етичної цінності особистості була архетипічною для української культури.

Хоча перші кроки становлення українського менталітету були позначені впливами Візантії, проте в Україні не був прийнятий головний принцип візантизму: панування загального над індивідуальним. На авансцені історії України діяли люди вільного ратного духу, з яких ніхто не бажав бути глядачем світової драми, а тільки її актором. Ця стихія вільної самодіяльності особистості, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації (що протистояла варварству степових набігів), живила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і вдачу "мандрованих дяків" та приватну ініціативу городян у містах, яким було надано Магдебурзьке право, і незалежний стан жінки як сотовариша у родині, "дружини". На такий же розвиток вільної індивідуальності спиралась і кордонна цивілізація піонерів американських прерій, з яких починалась історія США.

Що ж до України, то певні елементи усвідомлення цінності особи були присутні вже в Ярославіві Правді (яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань). У руслі розвитку ідей представницької влади знаходилась і конституція П.Орлика, і демократичний феодализм кирило-мефодіївців ("Книга буття українського народу" та дисертація М.Гулака "Юридичний побут поморських слов'ян"). До цього слід додати традиційну для України XVI-XVIII ст. практику самоврядування міст та виборчого призначення на церковні посади.

Всебічного розвитку ідея цінності вільної особистості набула в українській класиці XIX ст. Це, зокрема, дозволило розкрити потенції національного менталітету у висвітленні універсальної проблематики гуманістичних цінностей. Яскравим прикладом цього може бути художньо-філософське опрацювання Лесею Українкою феномену Дон Жуана як загальноєвропейської теми розкрячення особи.

Поетеса вбачає у драмі іспанського гранда не спокуси гедонізму, а спробу створення свого особистого світу, альтернативного кам'яним підвалинам державного самовладдя, світу, що будується на любові, свободі, ідеалі жіночої краси. Але цей ідеал спотворюється: Донна Анна використовує його як принаду

кар'єрної авантюри. І спокусник Дон Жуан сам спокушається волею до влади. Зрадивши самого себе, він зазнає доторку Командора, потиску цього монумента державного всесилля, й перетворюється на кам'яну персону.

Тут глибока та універсальна метаформа. Бо потиск Командора не належить минулому. У ХХ ст. його зазнало багато людей та націй, що опинились в обіймах тоталітаризму.

Як вирватись з цих обіймів? Це вже універсальна тема нашого часу. Україна вирішує її на шляхах розвитку національної незалежності, розбудови громадянського суспільства, захисту економічної самодіяльності та невід'ємних прав людини, як це проголошує нова Конституція. Можна сподіватись, що саме на цьому шляху вона утвердить себе повноправним членом світової співдружності.

Krimsky S.B.

SOME UNIVERSALS OF UKRAINIAN CULTURE

The article is devoted to some problems of Ukrainian culture. The text is about archetypes of wisdom, anthropocentrism, ethic values of personality, conception of spiritual mind and baroque consciousness.